

Dekonstrukcija historije ili svijet bez prošlosti

Potaknuta objavljivanjem hrvatskog prijevoda knjige Keitha Jenkinsa Promišljanje historije, autorica je dala pregled postmodernističkog shvaćanja historije i ukratko ukazala na osnovne ideje glavnih predstavnika postmodernizma.

Ključne riječi: historiografija, postmodernizam, povjesničarke/povjesničari, dekonstrukcija historije, lingvistički obrat

U svojoj knjizi o suvremenoj historiografiji (2. izdanje, 2001) i u obavijesti o razvoju historiografije u posljednjih trideset godina (2006) obratila sam znatnu pažnju utjecaju postmodernizma na historiografiju. Kako je to pitanje stalno aktualno, odlučila sam pokušati dati najosnovnije obavijesti onim povjesničarima i povjesničarkama koji o tome ništa ne znaju a trebali bi! Tema mog teksta je, dakle, susret i sukob historiografije i postmodernizma u okvirima meni dostupne literature.

Uz literaturu o toj temi koju sam upotrijebila u svojoj knjizi, oslonila sam se na tri izdanja. To je najprije knjiga Aluna Munslova *Deconstructing History* (1. izd. 1997, 2. izd. 2006). On je jedan od najpoznatijih postmodernističkih autora i napisao je više vrlo zapaženih radova. Spomenuto je djelo pisano jasno i pregledno, a sadrži i obavijesti o odgovorima i obrani od dekonstrukcije profesionalne historije. Drugi je autor Keith Jenkins, koji u svojoj knjizi *Re-thinking History* (1. izd. 1991, a zatim više izdanja) zastupa ekstremne teze dekonstrukcije historije. Zanimljiv je i uvod Aluna Munslova i njegov razgovor s Jenkinsom. Knjiga je nedavno prevedena i na hrvatski pod naslovom *Promišljanje historije* (2008), ali bez ikakva uvoda pa neupućeni čitatelj/ica i ne može saznati da je riječ o ekstremnoj varijanti postmodernističkoga napada na profesionalnu historiju. Jenkinsova je velika zasluga što je uredio *The Postmodern History Reader* (1. izd. 1997), »čitanku« u kojoj je objavio najpoznatije polemike između pobornika i protivnika postmodernizma, što mi je dakako bilo vrlo korisno. Upotrijebila sam i nekoliko odlomaka iz svoje knjige.

Pojmovi postmodernitet i postmodernizam obuhvaćaju heterogenu skupinu ideja i pokreta pa ih je teško svesti na zajednički nazivnik. Pod postmodernitetom se podrazumijeva socijalna formacija s postmodernizmom kao kulturnim pokretom i pogledom na svijet. Postmodernitet je uglavnom proizvod tehnoloških i socijalnih preobrazbi kasnoga 20. stoljeća, pogotovo globalne ekonomije, društva reguliranog računalom, zasićenoga medijima, društva masovnoga konzumerizma i svijeta ekološke katastrofe. Globalizacija je dovela do decentralizacije života i do kulturnoga pluraliteta.

Važnu ulogu u nastanku postmodernizma ima i sumnja u napredak znanosti kao racionalnoga pothvata objašnjenja svijeta. S atomskom fizikom postala je upitna mehanistička prirodnoznanstvena slika svijeta te logička, spoznajna i teoretska predodžba o znanosti. Smatra se da rezultat eksperimenta nije apsolutna spoznaja prirode kao predmeta istraživanja po sebi nego relativno znanje u vezi s odnosom prema postavljenom istraživačkom pitanju. Postoje oprečna mišljenja o tome mogu li se spoznaje mikrofizike primijeniti na duhovna kretanja. Ako se na to odgovori potvrdno, onda se dakako čini donekle opravdanim i krajnji relativizam postmodernizma.

Slušamo fatalističke izjave da je stanje postmoderniteta sudbonosno za suvremene ljude i da nemamo drugoga izbora nego da prihvatimo i podupremo »dekonstrukciju« modernoga svijeta. Postmodernističko uvjerenje o relativnosti, pa i nekorisnosti te štetnosti zapadne kulture i povijesti je neka vrst nastavka nekadašnjih teza o propasti Zapada.

Postmodernizam propovijeda epohalni obrat zapadnoga društva od moderne u postmodernu eru i odbacuje prosvjetiteljsko vjerovanje u razum i napredak te u »velike pripovijesti« kojima se povijesti daje pravac. Modernitet se tumači kao kulturno stanje koje upućuje na stalno, uzaludno traženje napretka. To su zapravo tragikomični pokušaji od 18. stoljeća u Europi da se primjenom razuma, znanosti i tehnologije postigne opći napredak, prije svega visoka razina socijalnoga, političkoga i kulturnoga života.

Krizu u samorazumijevanju zapadne kulture i njenih univerzalnih vrijednosti, a pogotovo »velikih pripovijesti«, izazvali su prije svega politički lomovi 1945, 1968. i 1989. godine. Te su »velike pripovijesti« u zapadnim društvima imale posljednjih dvije stotine godina različite sadržaje tradicije i protutradicije, ovisno o tome jesu li se javljale iz perspektive državne moći ili emancipacije, a bitno je bilo tko su u raznim razdobljima nositelji društveno prihvaćenoga stvaranja smisla. Žestoki udarci postmodernizma na »velike pripovijesti« zapadne kulture o razvoju prema individualnoj slobodi i poboljšanju ljudskoga postojanja imali su znatan odjek. No »velike pripovijesti« nisu nestale. Nacionalne »velike pripovijesti« iz 19. stoljeća obnavljaju svoje značenje u novim uvjetima 21. stoljeća. Postoji nova potreba za širom interpre-

tacijom europske povijesti u vezi s Europskom unijom. I globalizirani svijet zahtijeva nove »velike pripovijesti«, a one postkolonijalne uperene su protiv imperijalizma i eurocentrizma zapadne kulture, uz stvaranje vlastitih »velikih pripovijesti« novih država.

Postmodernizam tvrdi da određena kultura samoj sebi pripovijeda »velike pripovijesti« o svojoj praksi i vjerovanjima te da svi aspekti znanja ovise o njima. One maskiraju nestabilnosti i proturječnosti koje postoje u svakom društvu i u njegovoj praksi. Na mjesto tih »velikih pripovijesti« dolaze »diskursi« i jezične igre, uz sumnju u mogućnost postizanja stabilnijega znanja na bilo kojem području.

Nužne bi, dakle, bile pripovijesti o malim praksama i lokalnim događajima, uz odbacivanje univerzalnih ili globalnih koncepata. Te male pripovijesti su uvijek fragmentarne, raznolike, provizorne, neizvjesne, relativne i niječu istinu, razum, stabilnost. One žele onemogućiti svaki pokušaj da se događajima da objektivno značenje, tj. da im se nastoji odrediti mjesto i funkcija u povijesnom razvoju, a pogotovo odbacuju »modernističke« kategorije jedinstva, središta, stvaratelja. Monizam 20. stoljeća želi se zamijeniti s relativističkim pluralizmom 21. stoljeća. Postmodernizam je zacijelo u pravu kada kritizira pripovijesti o velikom usponu zapadne kulture, o dominaciji bijeloga čovjeka, o nacionalnim mitovima. No ne bih mogla prihvatiti apsolutizaciju mikrohistorije uz pobijanje svakoga pokušaja sinteze. Povjesničari i povjesničarke odrekli bi se svoje temeljne zadaće kada više ne bi pokušavali istraživati složene povijesne strukture i procese.

Mnogi polemičari smatraju upitnom tvrdnju o oštrom lomu između moderne i postmoderne epohe i vide u suvremenim procesima razvoj moderniteta sa svim svojim teškoćama i paradoksima. Brojni autori (pogotovo Max Weber) su davno prije pojave postmodernizma držali da nastaje era kulturne sterilnosti, dominacije birokracije i tehnike, nestanka autonomne osobe i plemenitosti ljudskoga života.

U postmodernitetu bi uvjeti pod kojima postižemo neko znanje bili temeljito promijenjeni, a pritom je načelo da je nemoguće steći sigurnije znanje o stvarnosti. Tvrdi se da je shvaćanje realnosti osnovano isključivo na jeziku pa se poriče materijalnost svijeta za koju se dosada mislilo da se može znanstveno spoznati i opisati. Zato se propovijeda da ne postoji stvarnost/istina u objektivnom smislu jer je ona uvijek od nekih dominantnih grupa ili institucija stvorena, a ne otkrivena. Istina se, naime, proizvodi u određenoj kulturi i postoji isključivo u njoj.

U postmodernističkome svijetu intelektualnoga relativizma u svim područjima znanja prevladava potpuna nesigurnost i neodredivost. Interpretacijom i reprezentacijom određene realnosti može se postići jedino neki učinak, dojam, utisak, privid, iluzija te realnosti (*reality / truth / effect*) jer postmodernizam ne dopušta mišljenje da postoje stvarni odnosi između jezika, u koji je čovjek zatvoren, te socijalne i političke stvarnosti.

Postmodernizam odbacuje humanizam, tj. ideju čovječanstva kao iluziju i štetan mit. Michel Foucault i njegovi nastavljači vide u 18. stoljeću nastanak ideje o zapad-

nome čovjeku kao individui koja stvara povijest svojom slobodnom aktivnošću, a ideal joj je civilno društvo. U modernitetu se želi prikriti da »individua« i »društvo« nisu zbilja nego zamišljene tvorevine u skladu s interesima političke moći. Pojmovi »društvo« i »socijalno« bili bi sredstva pomoću kojih se razne grupe, pojedinci, institucije poistovjećuju s moći ili je organiziraju.

U »modernom« se svijetu smatra da je glavna funkcija jezika održavanje veze s ne-jezičnom okolinom. To omogućava čovjeku da razumije svijet u kojem živi. Putem jezika ljudi su sposobni stvarati i prenositi kulturu te imati povijest. Jezik dakako nije samo sredstvo za stvaranje smisla jer je pun zablude, prijevara, laži. Jezik prema tome sudjeluje u konstrukciji i razumijevanju socijalnoga života, ali realnost sa svojim društvenim strukturama, ekonomskim, demografskim i drugim trendovima nije ovisna o registraciji u jeziku. Pojam realnosti je u modernitetu iznad jezika.

No postmodernizam tvrdi da jezik odvaja čovjeka od realnosti stvari i zatvara ga u svijet koji je sastavljen isključivo od jezika. Riječ je o »lingvističkom obratu« koji se postupno oblikovao od učenja Ferdinanda de Saussurea preko ideja francuskih mislilaca šezdesetih godina 20. stoljeća, teorija strukturalizma, semiotike, poststrukturalizma, a javlja se posebno kao »dekonstrukcija« u našem slučaju historije kao discipline i profesije. Te struje ujedinjuje model jezika koji ne zrcali svijet nego mu prethodi i čini ga razumljivim isključivo preko jezičnih pravila značenja.

Realnost je samo socijalno-lingvistički ostvaren artefakt ili utisak/privid jezičnoga sustava u kojemu živimo. Značenje se pritom proizvodi od unutrašnjih odnosa jezičnih znakova – a ne od njihova odnosa prema izvanjezičnim pojavama. Iza određenoga teksta nalaze se samo drugi složeni tekstovi s kojima se nikada ne može postići objašnjenje realnosti. Zbog pokretljivosti značenja, nedeterminirane, diskontinuirane, razlomljene prirode pisanja, nemoguće je utvrditi fiksnu točku izvan diskursa. Zato je svaki tekst radikalno decentriran i nema ništa stalnoga osim igre lingvističkih označitelja, tj. ne postoje temelji izvan jezika koji bi nadzirali njihovu interpretaciju. Riječ je samo o lancu znakova koji proizvodi drugi lanac znakova. To je labirint bez izlaza. Uglavnom se smatra da je jezik nesposoban da obavještava o bilo kakvoj realnosti osim o svojoj vlastitoj.

Napušteno je mišljenje da se označitelji (zvuci riječi) uvijek odnose na označeno (smisao riječi) i da je ono realnost. U postmodernizmu postoje samo označitelji jer nema ideje stabilne ili trajne realnosti pa dakle niti mišljenja da označitelji ukazuju na realnost kao označeno. U postmodernom svijetu zapravo nema originala nego samo kopija.

U književnosti postmodernizam potkopava ideju logične koherencije u pripovijedanju, formalnoga zapleta, vremenskoga slijeda i psihološkoga objašnjenja. U ime sveobuhvatne književne teorije želi se kolonizacija drugih disciplina uglavnom na temelju shvaćanja da nema ništa izvan teksta. Brojni autori/ce nastoje ih svesti na razinu »intertekstualnosti« koja ne uzima u obzir posebne probleme drugih discipli-

na, njihov konceptualni razvoj i karakterističan način argumentiranja. Značenje kao takvo svodi se na igru intertekstualnih kodova.

Postmodernizam ne vidi razloga za razlikovanje između književne i druge upotrebe jezika. Ako je književni tekst nesposoban da prikaže realnost, onda je to tako sa svakim tekstom. Briše se razlika između literature i dokumenta. Prema tome, ako ne možemo dosegnuti život preko literature, ne možemo dosegnuti prošlost preko dokumenata. Taj se pristup ne tiče samo historiografije. Postoji primjerice čak i ekstremna ideja da filozofija nije disciplina za sebe i da s njome valja postupati kao s jednim načinom pisanja među drugima.

Impersonalni kodovi jezika poništavaju pojam autora kao središnjeg subjekta koji svjesno stvara. U književnoj kritici postmodernizma ne uzimaju se u obzir aspekti autorova identiteta, njegovi politički i ideološki pogledi, povijesno okruženje. Književno djelo dakle nije izraz središnjega subjekta. To su samo kodirani tekstovi koji omogućavaju brojna različita čitanja. Svaki pojedini tekst je razmrvljen u nizu različitih i proturječnih kodova i ne smije mu se zato pripisati jedinstvena interpretacija autora. Pritom se pobija povijesno situirana autorova svijest i sama povijest.

Autor/ica je ovisna o jezičnim kodovima, a ne o društvenim procesima; ta oni su, prema tom shvaćanju, samo lingvistički konstruirani. Na temelju tih teorija se smatra da se nikako ne mogu utvrditi namjere autora/autorice u nekom aktu govorenja ili pisanja. Zadaća književne kritike je da u književnom djelu otkriva sukob kodova u mrvicama teksta sa svim pluralitetima i proturječnostima značenja, a ne da se bavi prividno harmoničnom površinom djela u interpretaciji autora/autorice. Riječ je dakle o »smrti autora« (Barthes).

U svijetu koji se sastoji samo od niza tekstova, postmodernističke teorije afirmiraju novi način površnosti odbacujući svako sigurnije objašnjenje ljudi i stvari. One su se uglavnom odrekle vrijednosti racionalnoga mišljenja, razlike između razuma i retorike, znanja i moći, uvjerenja koja su nastala u procesu racionalne debate i onih tvrdnji koje su niknule na temelju predrasuda, dogmi ili pod utjecajem ničim ograničene moći. Napušteni su koncepti istine kao štetnoga metafizičkoga tereta te moralnoga okvira, autonomne individue uz smrt subjekta. Izgubljena je povijesnost i prošlost, odnosno smisao za vrijeme i povijesni razvoj, a ostaje samo niz raznolikih, proturječnih sadašnjosti. Čini se kao da postmodernizam proglašava pravo pojedinaca da izmisle svoju vlastitu realnost i, dakako, prošlost.

Uglavnom, u postmodernom svijetu sve je moguće, ali ništa nije sigurno. Zato neki kritičari ocjenjuju postmodernizam ne kao izraz novoga doba nego kao najdepresivniju filozofiju dosada jer niječe mogućnost sigurnije spoznaje i napretka te ne teži za njima. Preostaje iscrpljenost i propadanje.

Ključni pojmovi postmodernističke rasprave su *diskurs*, *decentriranje*, *dekonstrukcija*.

Diskursu se pridaju brojna različita značenja, a bitan je za konstrukciju društvene zbilje. Pojednostavljeno rečeno, pojam je zapravo sinonim za »diskurzivnu formaciju«

Michela Foucaulta, naime komunikacije koje sadrže raznovrsna i specijalna znanja karakteristična samo za određenu epohu. Taj diskurs je institucionalizirani način mišljenja unutar društvenih granica moći koje određuju što se može ili ne može, smije ili ne smije reći o pojedinom predmetu razgovora. Te granice diskursa utječu na sva ljudska gledišta i ne mogu se izbjeći jer konstruiraju subjekte i svjetove o kojima govore. Diskurs legitimira moć i konstruira ono što se u određenom razdoblju smatra istinom. Moć i znanje su dubinski povezani, a znanje je stvaratelj moći. Postoji i mišljenje da značenje u diskursu ne potječe izravno od namjere govornika/pisca niti od sadržaja onoga što je pisano i rečeno nego od formalne strukture u kojoj je tekst smješten. Diskurs bi bio autonomna snaga, u suprotnosti s mišljenjem da svijet treba objasniti povijesnim razvojem složenih odnosa socijalnih uvjeta, kulture, ideologije, moći.

Postmodernizam se temelji na decentriranju, razaranju svih jasnih koncepata nastalih iz »modernističkih«
etabliranih centara, tj. iz praktičkih ili teoretskih pretpostavki originalnosti, prioriteta, biti, mišljenja da može postojati određena cjelina sastavljena od dijelova. Postmodernistički autori i autorice imaju vrlo različita shvaćanja, no slažu se u jednome: da ništa nije fiksno i sigurno, tj. sve je razmrvljeno i nesigurno. Pogotovo nije fiksno značenje nekoga pisanoga teksta, pa je smisao znanja potpuno izmijenjen. Preostale su samo privremene fikcije koje služe posebnim interesima.

»Postistički«
pojmovi: post-liberalizam, post-industrijalizam, post-kolonijalizam, post-marksizam itd. pokazuju da su stari centri postali nevjerodostojni iz skeptičke perspektive postmodernizma. Sigurni temelji za bilo kakvo znanje ne postoje pa je svako od njih jednako legitimno. Zato je nihilizam intelektualni pristup postmodernizma svijetu.

Dekonstrukcija je zapravo postupak decentriranja. Taj se pojam pojavio u strukturalnoj lingvistici i literaturi, a spomenuo ga je prvi put Jacques Derrida (1967) u nastojanju da razotkrije paradokse i proturječnosti zapadne tradicije. Želio je prije svega dekonstruirati shvaćanje da postoji stabilna zbilja koja se može spoznati. Kasnije su različita radikalna mišljenja u humanističkim i društvenim znanostima, u pravu, psihologiji, antropologiji, feminizmu, arhitekturi i drugim disciplinama nastojala utvrditi i dekonstruirati sve one koncepte koji služe kao aksiom ili pravila za određenu periodu misli. Dekonstrukcija je postala način razotkrivanja različitih proturječnih slojeva misli, tradicije, teksta.

Uglavnom, praktičari i praktičarke toga posla ne žele da se taj pojam smatra sinonimom destrukcije teksta, što on kod ekstremnih autora zacijelo jest. Dekonstrukciji se daje značenje neke vrste analize, metode čitanja, koja ruši tvrdnje o nedvosmislenoj dominaciji jednoga značenja nad drugim jer su sva značenja jednako (ne)vrijedna. Dekonstruirati se mogu sva područja znanja, a uvijek se izaziva sumnja u etablirane intelektualne kategorije i u mogućnost objektivnosti i postojanja makar samo djelomične istine. Reprezentacija realnosti je nemoguća jer to sprečava neprozirnost jezika u koji je čovjek zatvoren.

Ovdje nabrojani pojmovi su samo oni najvažniji – postmodernizam ima vrlo bujnu terminologiju. Velika je ponuda pojmova i koncepata koje onda autori/ce prihvaćaju, ponavljaju ili prerađuju ili se o njima raspravlja. Zato se može reći da je jedno od obilježja pisanja postmodernističkih autora i autorica masovna upotreba žargona koji čini njihove tekstove teško čitljivima.

Historiografija je do 17, odnosno do 19. stoljeća bila grana literature da bi u 19. stoljeću postala disciplina. Na kraju 19. stoljeća prevladala je uglavnom politička »događajna« historija u obliku historizma u Njemačkoj, s etiketom pozitivizma u Francuskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama te s uvjerenjem da se može, u tradiciji Leopolda Rankea, utvrditi »kako je doista bilo«. No na početku 20. stoljeća pojavili su se kritičari i rađala se »nova historija« koja se zapravo učvrstila tek 1950-ih i 1960-ih godina. Te su struje željele tradicionalno pripovijedanje o događajima zamijeniti analitičkim pristupom i držale su da snaga objašnjenja vrijedi više od umijeća književnoga oblikovanja. Tradicionalne teme: političke ideje, aktivnosti istaknutih ličnosti zamijenjene su interesom za društveno-ekonomske procese i mentalitete. Grupa oko časopisa *Annales*, koja je poslije rata bila najpoznatija struja, pogotovo se oštro okrenula protiv pozitivističkih shvaćanja nastalih u 19. stoljeću, a željela je problematsku historiju. Napustila je isključivo pripovijedanje o događajima i istaknutim ličnostima, studirala je društvene strukture i poticala interes za »male ljude« i suradnju s društvenim znanostima.

Prije »nove« historije povjesničari su se bavili opravdanjem »napretka«, tj. građanskoga društva, a predmet istraživanja bile su elite moći, bogatstva i kulture. »Nova« historija drži da se istraživanjem samo iz središta onih koji dominiraju u određenome društvu, ne može obuhvatiti društvena cjelina nego da treba uključiti perspektive marginalnih grupa ili »drugih«. Struja oko časopisa *Annales* u znatnoj mjeri utjecala na promjenu karaktera suvremene historiografije. No umjesto »totalne« historije, koja je trebala obuhvatiti što brojnija područja ljudskoga društva u njihovim međusobnim odnosima, došlo je do velike fragmentacije tema i povlačenja na ograničene pojedinačne subjekte, na historiju u »mrvicama«, a s vremenom i na povratak nekim elementima tradicionalne historije, prije svega naglašavanju važnosti pripovijedanja. Posljednjih godina javlja se i u samoj grupi oko *Annales* struja koja se suprotstavlja shvaćanju o ekonomskom i socijalnom utemeljenju kulturne prakse, s uvjerenjem da je ona posljedica kulturne proizvodnje.

Serijalna historija bila je komponenta francuske strukturalne historije koja je kvantifikacijom uspoređivala povijesne činjenice u njihovoj različitosti i sličnosti. No historija mentaliteta postala je glavno područje istraživanja u Francuskoj i drugdje. U njenu okviru se nastoji postići izvještaj o kulturi ili subkulturi neke regije s naglaskom na svakodnevnom životu. I u drugim historiografijama proširio se studij kolektivnog imaginarnoga i podsvesnoga. Razmatraju se predodžbe o društvu, ljudskome tijelu, duši, seksu, ceremonijama i ritualima, mitovima, pučkoj kulturi, marginalnim grupama i o aspektima svakodnevnoga života.

U Saveznoj Republici Njemačkoj se 1960-ih pojavila »nova« socijalna historija s namjerom da studira povijesne procese i strukture te da se posluži teorijama uz podcjenjivanje pripovijedanja. Reakcije na socijalnu historiju, koja se rastvorila u brojne struje, uvjetovale su povratak pripovijesti, dok su neki zastupali komplementarnost oba pristupa. Iz prakse historije svakodnevice dolazile su kritike socijalne historije zbog zapuštanja siromašnih klasa nastradalih modernizacijom i industrijalizacijom te se željelo rekonstruirati ljudska iskustva na mikrorazini. Predstavnici socijalne historije odgovarali su odbacivanjem izjednačenja povijesne realnosti i ljudskoga iskustva jer u istraživanje povijesne realnosti treba prije svega uključiti ekonomske i društvene strukture i mehanizme moći.

I u Velikoj Britaniji se nakon socijalne historije pojavila historija maloga čovjeka. I ovdje su glavni predmeti istraživanja antropološki: materijalna kultura, odnosi između rodova, elite, kriminal, proletarijat, obitelj. I ovdje se javilo razočaranje socijalnom historijom pa je jedan od prijašnjih prvaka socijalne historije L. Stone proglasio preporod pripovijesti (1979). No bila je to »nova stara« historija koja se razlikovala od tradicionalne pripovjedne historije po tome što se nije bavila elitom nego ljudima iz širih slojeva. Javilo se mišljenje da valja odustati od proglašene znanstvene strogosti i oslanjanja na društvene znanosti. Pripovijedanje je proglašeno važnim medijem historijskoga izvještaja.

Neki smatraju da pripovjedni oblik ima važnu ulogu u historijskoj spoznaji jer tek u tijeku pripovijedanja historijski izvještaj dobiva svoj vanjski i unutrašnji oblik. Čin pripovijedanja nije samo vanjski dodatak istraživačkome postupku nego bitan dio procesa spoznaje. Pripovijest ne opisuje samo jedan događaj nego promjene koje primoravaju povjesničara i povjesničarku da se usredotoče na bitna pitanja svoga istraživanja. Takva narativna reprezentacija zahtijeva prikaz kontinuiteta povijesnoga kretanja. Tome se suprotstavlja mišljenje o nužnosti upotrebe teorija s argumentom da narativno povezivanje vremenskih sljedova nije dovoljno i da između početka pripovijesti i njena kraja valja upotrijebiti teoriju kao ideju vodilju. Neki misle da su teorija i naracija komplementarne te da je načelno nemoguće istraživanje bez pojmovnoga okvira s pomoću kojega se, prema određenom kriteriju a u skladu s istraživačkim pitanjem, odabire najvažnije iz mnoštva činjenica.

U Sjedinjenim Američkim Državama postojalo je veliko šarenilo historijskih struja. Tako se isticalo usmjerenje prema društvenim znanostima i njihovim teorijama te kvantitativnim metodama. Osamdesetih godina američka intelektualna i kulturna historija već je bila pod snažnim utjecajem simboličke antropologije i književne kritike. Reakcija na reduciranje uzročnosti na ekonomske i društvene faktore usmjerila se u intelektualnoj historiji u drugu krajnost, naime odbacivanje uzročnih objašnjenja pod utjecajem modela simboličke antropologije i postmodernističkih teorija. U nekim se krugovima zato tvrdilo da ljudsko iskustvo ne potječe iz realnosti jer je čovjek zarobljen u jeziku i ne može preko njega prodrijeti u realnost koju konstituiraju samo tekstovi. Pritom je bio važan pritisak da se s historijom postupa kao s granom literature.

Koji su dakle problemi susreta i sukoba između profesionalne historiografije i postmodernizma? Prije svega treba ponovno naglasiti da se postmodernizam ne može definirati kao razmjerno jedinstvena pojava. Zato neki povjesničari i povjesničarke mogu prihvatiti neke njegove elemente a odbaciti druge, a mislim da samo rijetki, ali poznati, prihvaćaju njegovu ekstremnu filozofiju koja vodi do »kraja historije«. Neki povjesničari i povjesničarke odbacuju postmodernizam kao veliku opasnost za profesiju i ustaju protiv njegova razaranja historijske discipline. Neki su tim kretanjima potaknuti na intenzivnije razmišljanje o svome radu.

Samokritika je nužna svakoj disciplini pa tako i historiji s njenim brojnim strujama i njihovim strastvenim polemikama oko novih metoda i pristupa koji niječu suprotna shvaćanja i njihovo znanstveno opravdanje. Problematizacija historijskoga istraživanja i analiza ustanova profesije te političkih, društvenih, kulturnih preduvjeta prakse jest nužna i dobiva određeni poticaj razornom ofenzivom postmodernizma. Čini se da je pod tim udarom profesionalna historiografija postala nesigurnija nego što je ikada bila. To se dakako odnosi samo na povjesničare i povjesničarke koji se razračunavaju s problemima svoga rada i prate razvoj suvremene historiografije i kulture. Većina povjesničara i povjesničarki međutim ignorira postmodernizam.

Pitanje je u kojoj su mjeri neke tendencije u historiografiji pod utjecajem postmodernizma, tj. ne samo one koje to izričito ističu. Već je grupa oko *Annales* prešla na istraživanje širih slojeva i marginalaca, zacijelo ne pod utjecajem »decentrirajućega« pristupa postmodernizma svemu što postoji. Veliki napadi na socijalnu historiju isto se ne mogu svesti samo na utjecaj postmodernizma. »Povratak pripovijesti« kao reakcija na socijalnu historiju je u suprotnosti s postmodernizmom. Pritom se uvažava važnost pripovijedanja u historijskom istraživanju, ali se odbacuje mišljenje da uopće ne možemo, pa ni preko jezika, postići znanje o suvremenoj a pogotovo ne o prošloj zbilji.

No treba reći da historija, kao i druge discipline, primjerice književna teorija, gubi identitet. Tko je zapravo povjesničar/povjesničarka? Historijom, ili nečim sličnim, bave se lingvisti, književni teoretičari, antropolozi, sociolozi, ekonomisti, politolozi, psihoanalitičari.

Postmodernističke ideje potječu od Nietzschea i Heideggera, od adaptacije filozofije francuskih intelektualaca nakon 1960. te od poststrukturalističkih teorija jezika. Mišljenje da je jezik medij sporazumijevanja za posredovanje smislenoga znanja koje se može historijski spoznati i prikazati, prvi je rušio Ferdinand de Saussure svojim djelom objavljenim 1916. godine. On drži da je jezik zatvoren autonomni sustav koji se temelji na odnosu označitelja (zvuka riječi) i označenoga (smisla riječi). Jezik bi bio sustav znakova koji treba istraživati sinkronijski, tj. u određenom trenutku, a ne dijakronijski u povijesnome razvoju. On dakle niječe historiju kao istraživanje promjena u vremenu. Pritom jezik ne bi bio medij priopćavanja smisla ljudske djelatnosti jer se ljudi ne služe njime da izraze svoje misli nego obratno – jezik uvjetuje njih.

Posebno je snažan utjecaj Michela Foucaulta na one autore i autorice koji se trude dekonstruirati historiju kao disciplinu. Foucault je želio pokazati neuspjeh historijske pripovijesti da korespondira s prošlom realnošću. Historiografija ne može postići nikakvu verziju istine o prošlosti koja bi se mogla provjeriti pa se takvo nastojanje proglašava mitom zapadne kulture. Foucault zastupa antihistoriju jer odbija mogućnost solidnih obavijesti o prošlosti i kategorije analize te referentnosti između riječi i stvari te zato što odbacuje uzročnu povezanost događaja i epoha. Prema njemu, veliki koncepti zapadne misli: čovjek, društvo, kultura ne odnose se na stvarnost nego su lingvistički konstrukti. U svakome društvu moć oblikuje znanje i ujedinjuje se s njime u obliku »režima istine« i prevladavajućega diskursa koji određuje granice onoga što se smije znati i reći u pojedinoj kulturi. Moć u nekom društvu dakle određuje što je istina/neistina, pravo/krivo, legalno/nelegalno. Znanje se regulira i preko pozivanja discipline na istinu, autoritet, sigurnost. Foucault napada optimizam i pojmove slobode i napretka te im suprotstavlja »društva tamnice«.

Historija nije izvještaj o onome što se dogodilo u prošlosti nego o onome što povjesničari i povjesničarke kažu nakon što su organizirali pripovijesti iz izvora prema vlastitom jezično određenom razumijevanju realnosti. Točka polaska je jezični konstrukt, a ne izvori, oni su točka dolaska. Foucault tvrdi da historiografija nastaje isključivo iz perspektive lingvistički kodiranih struktura moći u sadašnjosti.

Foucault niječe povijesni razvoj. On vidi četiri epohe – *episteme* (onu od srednjega vijeka do kasnoga 16. stoljeća, klasičnu, onu od kraja 18. stoljeća do početka 20. stoljeća i postmodernu). *Episteme* je epoha pogleda na svijet u svim granama znanja. Ona nameće svima ista pravila u strukturi misli koju ljudi određenoga razdoblja ne mogu izbjeći. Svaka *episteme* definirana je načinom kojim nastaje znanje i kako je upotrijebljeno. Budući da smo zatvoreni u našu vlastitu *episteme* – a to je sada postmodernitet – mi ne možemo spoznati uzročnosti povijesnih promjena. *Episteme* su epohe koje nastaju same od sebe bez ikakve povezanosti u povijesnom razvoju kojega nema.

Foucault je snažno utjecao na postmodernističke autore i autorice, ali je sam za sebe rekao da nije postmodernist. Pritom se može primijetiti da za postmodernizam ne postoji nikakva realnost »tamo vani«, tj. izvan jezika. No Foucault tamo vani ima svoje *episteme*.

Tvrđnjama Foucaulta da su povjesničari i povjesničarke zatvoreni u lingvističkim figuracijama dao je svoj originalni doprinos mnogo diskutirani vrlo utjecajni autor Hayden White. Nakon njegova djela *Metahistory* razvila se široka rasprava o tome temelji li se rad povjesničara i povjesničarki doista samo na njegovu/njezinu izboru figurativnoga stila i pripovjednoga zapleta, a uopće ne na postizanju obavijesti o prošlosti. Kod Whitea značenje historijskoga izvještaja proizlazi iz toga kako je pisan, a ne iz prikaza stvarnih povijesnih događaja. Whiteov formalizam i relativizam briše razliku između istine i interpretacije te fakta i fikcije jer su za nj sve strategije historijskoga objašnjenja determinirane izborom jedne od tropičkih struktura koje je

White nabrojio. Sami povijesni događaji nemaju smisla i nema kontinuiteta između živoga iskustva i njegove narativne interpretacije. Tek izbor tipa pripovijedanja i njegovo nametanje povijesnim izvorima daje događajima smisao. Za Whitea su dakle sve, pa i historijske pripovijesti, samo fikcija.

White je izradio svoj model upotrebom tropa i zapleta koji, prema njemu, ograničavaju i određuju svako historijsko istraživanje. Tropiranje (*troping*) znači okrenuti i voditi opis nekoga predmeta, događaja, osobe tako da mu se ne pripisuje samo jedno značenje nego i neko drugo, a i više različitih značenja. White tvrdi da svaki izvještaj i objašnjenje povjesničara i povjesničarki nužno ovisi o njegovu/njzinu izboru jednoga od po četiri arhetipa: od četiri tropa – govornih figura (metafora, metonimija, sinegdoha, ironija), od četiri moguća zapleta (romanca, tragedija, komedija, satira), od četiri formalna argumenta (formistički, mehanistički, organicistički, kontekstualistički) te od četiri ideološka pristupa (anarhični, radikalni, konzervativni, liberalni).

Takvom književnom prefiguracijom povjesničar/ka nameće izvorima značenje koje ovisi isključivo od njegova/njzina subjektivna – zapravo proizvoljna – izbora, a nipošto ne može pružiti solidne obavijesti o izgubljenoj prošloj stvarnosti. Zaplet u pripovijedanju je preokret neke prošle kronike u pripovijest koja joj nameće značenje što ga odabiru povjesničari i povjesničarke. Zaplet ne korespondira s realnim događajima koji su samo kaos bez značenja. Povjesničar/ka zamišlja (izmišlja?) zaplete putem jezika i retorike kako bi opskrbio/la beskrajni slijed nepovezanih događaja nekim redom i značenjem. Kod Whitea je naglašena i tekstualnost jer nema korespondencije između riječi i stvari, jezika i prošlosti. Zato je historijski tekst vezan samo s drugim historijskim tekstovima i njegovo značenje potječe od tih drugih tekstova a ne od prošlosti.

White dakle tvrdi da je pisana historija isključivo književni pothvat, da povjesničar/ka razumije prošlost samo preko one narativne forme kojom se služi. Na svim razinama historija je samo tekst koji ima nametnuto – zapravo izmišljeno – značenje, a interpretacija prošlih događaja može biti konstruirana samo kao poetika, neovisna od prošlosti. Taj lingvistički determinizam prouzrokuje nesigurnost pri istraživanju, moralni relativizam, cinizam i nihilizam. White, a za njim i Jenkins, dakako ne misle tako. Oni vide moralni relativizam i epistemološki skepticizam kao osnovu društvene tolerancije i pozitivnoga priznavanja razlika.

Treba spomenuti još nekoliko autora čija su djela važna za općeprihvaćene teze u postmodernističkoj dekonstrukciji historiografije. Jean François Lyotard polemizirao je protiv Hegelova idealističkoga povijesnoga determinizma te marksističkih »velikih pripovijesti« i uopće protiv svih pripovijesti o modernizaciji, napretku, naciji, demokraciji. Nijekao je mogućnost istraživanja širih povijesnih kretanja.

Jacques Derrida, tvorac pojma »dekonstrukcija«, niječe bilo kakvu znanost o književnosti koja je sama po sebi sveobuhvatna kategorija svega napisanoga. To je dakle način pisanja bez vlastitoga identiteta, a ne zna se što je izmišljotina a što stvarno, što bitno a što slučajno.

Roland Barthes bio je utjecajan svojim tezama o historijskom diskursu. Prema njemu, povijesni fakti imaju samo lingvističku egzistenciju kao diskurzivni pojmovi u obliku dojma o realnosti. I on kaže da su konstitutivne crte historije (koju ne razlikuje od epa, romana ili drame) isključivo poetska imaginacija i da hvalisavo razmetanje povjesničara i povjesničarki s njihovom objektivnošću ima ideološku funkciju jer oni/one ne žele priznati da je moguće postići samo privid realnosti/istine.

»Nova kulturna historija«, pogotovo u SAD, djelomično je podložna postmodernizmu, a služi se prije svega antropološkim modelom kulturne analize nadahnute lingvističkim pristupom poetici kulture. Izuzetan utjecaj među povjesničarima i povjesničarkama te struje ima antropolog Clifford Geertz koji definira kulturu kao obrasce značenja izražene u simbolima. Pritom se analiza temelji na interpretaciji smisla, tj. na razumijevanju i doživljavanju ljudskoga duhovnoga svijeta. Geertzu je kultura sustav značenja što ih ljudi daju svojim životima. Njegovi pokušaji analize simboličkih oblika kulture temelje se na slušanju iskaza informanata o određenim događajima, a ne na širim obrascima. Misli da se jedino »gustim opisom« sitnih pojedinosti može dokučiti neki smisao određene akcije i da je zato kulturna analiza uvijek nepotpuna.

Geertz se priklanja semiotici, općoj teoriji o sustavu znakova i simbola, pogotovo jezičnih znakova, naime teoriji o odnosima između znakova i njihovih značenjskih sadržaja. U svojoj antropologiji služi se književnom teorijom, interpretacijom kulturnih događaja kao tekstova-pripovijesti što ih određeno društvo priča o sebi da bi svoj svijet učinilo smislenim. Geertzovu shvaćanju da postoji jedinstven simbolički univerzum određene kulture suprotstavlja se mišljenje da simboličke strukture određene kulture imaju različita značenja, tj. da simbolički oblici nisu organizirani u jedinstvenu sustavu zbog sukoba i opreka u svakom društvu. Brojnim različitim varijantama nove kulturne historije je – čini se – zajednički utjecaj postmodernizma ali ne i prihvaćanje njegovih ekstremnih tvrdnji da je povijesna zbilja nepoznatljiva.

Profesionalna historija se tradicionalno smatra znanjem razmjerno pouzdanih obavijesti o prošlosti koje su povjesničari i povjesničarke skupili i istražili. No postmodernističke teze žestoko odbacuju mogućnost bilo kakve rekonstrukcije prošle zbilje. Njima je historija igra uspomenama, riječima i tekstovima s težištem na dekonstrukciji kao razotkrivanju beznadnoga jaza između jezika kojim sada govorimo o prošlosti i nje same. Prošlost je naime samo mnoštvo slučajnih trenutaka bez smisla u obliku neprozirnih tekstova što ih ne treba ni pokušati odgonetnuti. Pritom se ove tvrdnje prikazuju stimulativnima i uzbudljivima, a očekuje se da se povjesničari i povjesničarke odreknu svoga krajnje problematičnoga i ideologiziranoga diskursa.

Dekonstrukcijom se nastoji delegitimirati historija kao disciplina prije svega već spomenutom tvrdnjom da je nemoguća spoznaja prošlosti jer je ona ostavila za sobom samo neprozirne tekstove kao tragove. Stare »modernističke« sigurnosti kao što su povijesna istina/zbilja, otkriće pripovijesti iz prošlosti i metodološka objektivnost neprihvatljive su u postmodernističkome svijetu. Odbacuje se zadaća historijskoga

istraživanja utemeljenoga na empiričkoj istraživačkoj metodi, na uvjerenju o približnom podudaranju između prošlosti, njene interpretacije i narativne reprezentacije. Postmodernizam napada povjesničare i povjesničarke zbog toga što se ne bave samo tekstovima i diskursima, kako bi trebali u skladu s njegovim tezama, nego žele postići razmjerno istinite obavijesti o istraživanim povijesnim činjenicama.

Kod posljednjih generacija znatno se proširio horizont historijske profesije koja je obuhvatila brojna životna područja u prošlosti. Tako je između ostaloga došlo i do golemoga rasta socijalne historije, a zatim kulturne historije i koncentracije istraživanja na male ljude. Te su se promjene uglavnom dogodile bez utjecaja postmodernizma, ali su neke nove struje prihvatile njegove određene poticaje. Uostalom, treba priznati da neke postmodernističke kritike doista upućuju na stvarne slabosti i ranjivost historiografije. No mi smo i prije dekonstrukcije naše discipline znali za pogrešivost i nedostatke historijskoga izvještaja, za velike mogućnosti zabluda pri pisanju o povijesti, za svoje osobne slabosti i pristranosti, za našu ovisnost o suvremenim idejama. Dobro smo znali da se ne može obuhvatiti cjelina neke povijesne pojave zbog složenosti povijesnih procesa, a i zato jer su izvori fragmentarni, da pisanje o povijesti obuhvaća selekciju i interpretaciju i da je svaki rezultat historijskoga istraživanja nužno nepotpun i provizoran.

Slabosti leže i u masovnoj proizvodnji akademske historiografije s inferiornom kvalitetom velikoga dijela publikacija, zatim u ideološkoj i političkoj pristranosti mnogih autora i autorica te u fragmentaciji historijske discipline u usko specijalistička područja čiji rezultati ostaju izvan šire vizije. U suprotnosti s postmodernističkom koncentracijom na mini-pripovijesti postoji mišljenje o nužnosti obuhvatnih radova koji mogu pomoći sadašnjim generacijama da se snađu u složenim povijesnim procesima i u suvremenom razvoju Zapada te drugih društava i kultura. Dosada je pretežna većina povjesničara i povjesničarki odbijala postmodernističku dekonstrukciju bitnih koncepata historiografije kao što su: uzročnost, promjene u vremenu, autorove namjere, relativna stabilnost značenja, humanistički pristup i socijalna determinacija do stanovite mjere.

Valja reći i to da skepsa postmodernizma nije sasvim nova pojava. Skepsa je uvijek postojala u traženju istine o povijesnoj zbilji i ohrabivala je autore i autorice da steknu što više obavijesti i razračunaju se s vlastitim zabludama. Treba podsjetiti da nakon prosvjetiteljstva ništa nije uzeto zdravo za gotovo, da se smatralo kako sve treba ispitati, pa i Bibliju. No postmodernisti drže da se istina/realnost uopće ne može spoznati i da štoviše nešto kao realnost/istina ne postoji izvan jezika. Prema tome, znanje o prošlosti, za koje povjesničari i povjesničarke tvrde da su otkrili svojim istraživanjem, bilo bi samo ideološka konstrukcija u službi određenih interesa moći, a historiografija niz mitova koji podržavaju grupne identitete.

Raširenost postmodernizma u brojnim disciplinama moramo shvatiti vrlo ozbiljno i zato treba uočiti i njegov pozitivan doprinos o kojem bi povjesničari i povjesničarke mogli razmišljati. Takvo razmatranje svakako zahtijevaju one teze o tekstu

i naraciji koje nisu ekstremne i mogu dijelom pridonijeti nekim novim pristupima u historiografiji. Postmodernizam je donekle na svoj način otvorio nove predmete i područja istraživanja, a primorao je povjesničare i povjesničarke da ispitaju svoje metode i postupke kao nikada dosada, da postanu više samokritični, možda da obrate veću pažnju svojoj pristranosti i da se više bave problemima objašnjenja, interpretacije, epistemologije.

Ukratko rečeno, dok »lingvistički obrat« istražuje tekstove s većom pažnjom nego što se to dosada radilo, njegove teze izazivaju razmišljanja mnogih povjesničara i povjesničarki. No oni/one se opiru ekstremnim shvaćanjima kao što je apsorpcija jezika u tekstualnosti, odnosno tvrdnja da nema realnosti izvan jezika jer je to nijekanje historije kao discipline kojom se želi postići znanje i razumijevanje ljudske prošlosti. Postmodernizam propovijeda kraj historije nastale u modernom društvu, kako »velikih pripovijesti« tako i posebnih rezultata istraživanja profesionalnih povjesničara i povjesničarki. Može se reći da to zapravo i nije samo kraj profesionalne historije nego i pretpostavki o svijetu i njegovih pravila razumljivosti. Preostaje dakle historija kao eksperiment, igra jezika, fikcija, krajnji relativizam. Ako načelno ne možemo dokučiti niti mrvicu povijesne istine/zbilje, zašto je tražiti, tj. zašto se uopće baviti profesionalno historijom? Ne mislim, doduše, kao L. Stone da je historija »ugrožena vrsta« jer pretežnu većinu povjesničara i povjesničarki nije dotaknuo razarajući dah dekonstrukcije njihove discipline. No čini mi se da postmodernizam u mnogima može izazvati nesigurnost i izgubljenost jer ne nudi neki novi početak nego samo uvjerenje da ništa nije sigurno, da se ništa ne može solidno znati i da je nastojanje da se nešto što bolje spozna zapravo ideologija.

U suprotnosti s postmodernističkom dekonstrukcijom svih struja profesionalne historije, velika većina povjesničara i povjesničarki smatra je u praksi disciplinom kojoj je predmet istraživanja ljudska prošlost, promjene u vremenu. Pritom se postizanje znanja temelji na našoj sposobnosti da pod određenim uvjetima stupimo u dodir sa složenom povijesnom zbiljom. To je moguće pomoću ostataka i tragova povijesnih pojava koji postaju izvori ako se njima profesionalno bavimo. Lingvističkim žargonom rečeno, mi analiziramo »označitelja« (izvor) da bismo postigli određeno znanje o »označenom« (povijesnoj zbilji). Dakako da određeni tragovi isječaka prošlosti postaju izvori tek nakon sustavnoga traženja, prikupljanja i izbora obavijesti za odgovor na istraživačko pitanje. Naš je znanstveni postupak dakle »spoznajni put« od jezičnoga razumijevanja izvora do utvrđivanja vrijednosti njegova svjedočanstva i uključivanja tih obavijesti u naš izvještaj koji mora biti otvoren prema daljim mogućnostima proširenja i produbljenja postignutoga znanja.

Povjesničar/povjesničarka vezani su autoritetom izvora – iako njegove praznine i dvojbene dopuštaju samo skromno znanje o ljudskoj prošlosti, ipak omogućavaju obavijesti bliske realnosti iza izvora. Disciplina je kritikom izvora i brojnim strujama s različitim metodama s vremenom stvorila kontrole koje ublažuju njene nedostatke. Razmjerna točnost i primjerena reprezentacija prošlosti, vjerojatnost i bliskost ono-

me što je pisano o faktima, dakle profesionalnost, ostaje mjera dobrog historijskoga djela. Ako se izvori savjesno i temeljito istraže u skladu s pravilima kritike izvora i profesionalno obrade, onda rezultat može biti solidna obavijest o određenim pojavama prošlosti. Pritom se drži da su retorika i poetika pomoćna sredstva jer primat pripada istraživačkom postupku. Nasuprot tome, postmodernizam oštro odbija misao da je nestala stvarna prošlost pristupačna istraživanju bilo kojoj struji u suvremenoj historiografiji. Tvrdi se da izvori ne referiraju o povijesnim činjenicama jer one više ne postoje i nedokučive su spoznaji, a sami su izvori neprozirni i nijemi tekstovi. Prema ekstremnom shvaćanju, povjesničar/ka može zato o nekoj povijesnoj pojavi pisati što god želi i svi takvi proizvodi, postignuti na bilo koji način, imaju jednaku legitimnost kao jedna od mogućih verzija i iluzija zbilje. Za dekonstrukciju dobro historijsko djelo nije dakle ono koje se temelji na vještoj obradi izvora i solidnome istraživačkom postupku, nego ono čiji je autor/autorica svjesna svoga ograničenja jer zna da ovisi o svom lingvističkom postupku i proizvodi samo privid prošle zbilje.

Dekonstrukcija smatra samozavaravanjem uvjerenje da što se više profesionalno bavimo izvorima to se više približavamo povijesnoj zbilji. Izvor korespondira s realnosti samo u slučaju najjednostavnije činjenice. Munslow navodi kao primjer podatak da je Abraham Lincoln ustrijeljen 14. travnja, a umro 15. travnja 1865. godine. No takva korespondencija izvora i prošlosti ne postoji na interpretativnoj razini jer je pisanje o prošlosti verbalno-tekstualni i fiktivni artefakt.

Dekonstruktivno razaranje historijske discipline ne priznaje da postoji pristup nezavisnom znanju jer ne razlikuje između objektivnosti, subjektivnosti, pristranosti, činjenice i značenja, historije i fikcije. Teško je dakle nešto znati o nečemu što mislimo da postoji danas, a kamoli o prošlosti koje više nema. Dekonstruktivno čitanje zato poziva povjesničare i povjesničarke da se prestanu truditi oko postizanja solidnih obavijesti o prošlosti jer je to nemoguće postići. Predbacuje im fetišizam prema dokumentima, opsjednutost »faktima« i naivni realizam, tj. uvjerenje da je ljudski um sposoban proizvesti izvještaj koji bi bio blizak prošloj stvarnosti zato što su elementi prošlih događaja ostavili tragove u izvorima.

Nasuprot tome, dekonstruktivno čitanje tvrdi da su izvori neprozirni i nijemi, da nemaju veze s prošlom stvarnosti nego samo s imaginacijom povjesničara i povjesničarke u njihovim interpretacijama. Realnost im je samo jedna od pripovijesti koju povjesničar(ka) svojevoljno nameće neprozirnome izvoru u skladu sa svojim željama, namjerama i ideologijom. Ono što povjesničar(ka) vidi kao nešto što se zbilo u prošlosti, postmodernizam zamišlja jedino kao »tekst« koji postoji samo u sadašnjosti i koji svatko može zamisliti, konstruirati i interpretirati kakogod želi kao da je to roman. Pritom je historijski tekst – kao svaki književni tekst – neodređen i proturječan. Izvori se dakle ne bi odnosili na prošlost nego na ono što povjesničar(ka) želi ovdje i sada učiniti s njima.

Postmodernistički antirealizam uporno ističe da prošlost ne može biti referent za historijske reprezentacije i izvještaje jer se oni ne odnose na prošlost nego samo na

druge historijske tekstove i diskurse. Izvori su neprozirni jer sadrže samo složene kodove i metaforička značenja. Dekonstrukcijom se dakle želi lišiti historijsko znanje bilo kakvog odnosa s prošlošću, koja je sama po sebi skupina tekstova, i rastvoriti historiju u žanr literature. Posljedica poznate izjave J. Derride da nema ništa izvan teksta jest dakle uvjerenje da se historija ne odnosi na prošlost nego samo na druge tekstove i historije.

To mišljenje ilustrira izjava jednoga od najpoznatijih pobornika dekonstrukcije F. Ankersmita da su izvori samo otpalo lišće koje se može pobrati, a da ne treba tražiti mjesto koje je ono imalo na grani ili drvu prošlosti nego samo smisliti uzorak na temelju kojega možemo oblikovati lišće-tekstove i prilagoditi ih suvremenoj civilizaciji. Historija je dakle konstrukcija koja govori o suvremenosti, a o prošloj realnosti stvara samo dojam. Riječ je o potpunom nehaju prema porijeklu i okolnostima u kojima su izvori nastali. Povijesni fakti vide se samo kao mutni, nerazjašnjeni i nedokučivi tekstovi. Ako je sam jezik neprobojan, onda je i znanje, koje preko njega postižemo, krajnje nesigurno, štoviše nemoguće. Ako tekstovi ne reflektiraju realnost nego samo druge tekstove, onda se prošlost rastvara u literaturi a historija postaje fikcija.

U dekonstrukcijskom viđenju funkcija je historije da pripovijeda pripovijest koja se temelji na drugim pripovijestima i njihovim prethodno postojećim interpretacijama. Izvori dakle ne korespondiraju s prošlošću i zato im se povjesničar/ka nameće svojom slobodno izabranom linijom pripovijesti – zapletima. Dekonstrukcijom se želi pokazati da je nemoguće dokučiti namjere autora izvora i da povjesničar/ka zapravo izmišlja značenje koje nije ono autora jer izvori ne predstavljaju prošlu stvarnost nego lance interpretacije bez centralnoga značenja. Ne začuđuje da takvo dekonstrukcijsko čitanje gotovo izvrgava ruglu kritiku izvora, a propovijeda nekakvu historiju slobodnu od tereta prošlosti viđene kao realnosti.

Rezultati historiografije bili bi zapravo više zamišljeni/izmišljeni nego nađeni putem izvora, a svakako oslobođeni želje za sigurnošću i vjerodostojnošću izvještaja. Čitatelji/čitateljice bi trebali odijeliti historijski izvještaj od autora izvora i pisca historiografskoga djela jer svaki dio teksta sadrži mnoštvo različitih i proturječnih značenjskih slojeva. Značenje djela ovisilo bi o dojmu čitatelja i čitateljice, a ne o sposobnosti, volji, stručnoj spremi, iskustvu autora i autorice. Jezik shvaćen na temelju teza lingvističkoga obrata dakle stvara našu iluziju realnosti. Fakt ima samo lingvističku egzistenciju kao izraz diskursa. Stvarna prošlost nije referent za historijsko pisanje jer je izvan toga sveobuhvatnoga diskursa i ne može se zato dokučiti. Takvo shvaćanje ruši razliku fakta i fikcije pa mukotrpan rad traženja obavijesti o povijesnim činjenicama u arhivima postaje posve bezvrijedan.

To je dakako ekstremno shvaćanje pred kojim se neki postmodernisti zaustavljaju. Tako Munslow kaže da historijski izvještaj doduše jest posljedica književne imaginacije, no ne podliježe krajnjoj relativnosti, tj. pojedinim se povijesnim pojavama ipak ne može dati baš svako značenje koje se zaželi. Ta je relativnost bar donekle ograničena

izvorima pa autor/autorica književne fikcije ipak ima više imaginativne slobode nego povjesničar/ka. Kada bi branitelji/braniteljice realističke historiografije prihvatili svoj posao kao granu literature na retoričkim, poetičkim, metaforičnim temeljima, oni bi, prema Munslowu, mogli spoznati da to ne znači automatski smanjiti autoritet objašnjenja i profesionalni status. No njemu je nedovoljno što neki »realisti« uzimaju u obzir poetički aspekt historiografije samo kao jedan od mnogih utjecaja koji determiniraju pisanje o prošlosti. On želi da se poetska priroda historiografije prihvati kao osnovna i to bi, kaže on, zapravo jačalo historiju kao disciplinu. Nije mi jasno kako bi to moglo biti jer dekonstrukcijsko čitanje želi poništiti temelj historiografije, naime uvjerenje da je struktura zbilje odredila organizacijsku strukturu historijskoga izvještaja. Nasuprot tome, postmodernizam tvrdi da povjesničar/ka organizira, uređuje, izmišlja svoj izvještaj da izgleda kao stvarnost, a zapravo to je samo utisak, privid, iluzija stvarnosti. Predbacuje im se da to ne žele priznati jer kažu da je njihov izvještaj realna obavijest o prošloj stvarnosti. Dekonstrukcijsko čitanje ne želi obratiti glavnu pažnju prošlosti, nego jazu između sadašnjosti i prošlosti, između jezika što ga sada upotrebljavamo za pisanje o prošlosti i same nespoznatljive prošlosti.

Dakako da postmodernizam odlučno odbija mogućnost istraživanja prošlosti radi nje same s namjerom da se razumiju nekadašnja društva i kulture na temelju njihovih vlastitih načina života te spoznaja i vrednovanja. Nasuprot tome uvjerava se da se historijsko istraživanje kreće isključivo unutar političke ideologije i drugih interesa sadašnjosti. Jenkins tako tvrdi da je tobožnje istraživanje prošlosti velikim dijelom mistifikacija buržoazije koja prikazuje svoje vlastite sadašnje interese kao da pripadaju prošlosti. U svakom slučaju historija ne obavještava o prošlosti kao takvoj nego o načinu kojim se stvara i zamišlja jedno od mogućih značenja raspršenih, duboko beznačajnih krhotina prošlosti.

Dekonstrukcijski autori/ce tvrde da povijesne činjenice same po sebi ne sadrže nikakvo značenje niti vezu s drugim činjenicama. Svako značenje i međusobni odnos koji se pripisuje činjenicama je samo konstrukcija koju nameće i zamišlja ili izmišlja povjesničar/ka. Međutim, kako na te tvrdnje odgovara Perez Zagorin, čak i zapažanja pojedinaca nisu kaotično iskustvo nego se sastoje od strukturiranih i značenjskih oblika. Iskustvo i aktivnosti su narativno strukturirani pa ljudi mogu shvatiti tijek događaja i pripovijesti u svom životu i tako spoznati smisao svoje egzistencije u sadašnjosti i prošlosti. Te se pripovijesti izražavaju u kolektivnome iskustvu koje ujedinjava pojedince u grupe i zajednice sa skupnim identitetom postignutim preko tih pripovijesti. Povijesne činjenice nisu izolirane mrvice, kako to tvrdi dekonstrukcijsko shvaćanje, nego su u međusobnim odnosima i čine strukturu a to omogućava da povjesničar/ka s njima postupa kao s osebnim subjektima s unutrašnjim odnosima, vremenskim slijedom, uzročnim vezama i da vidi određene fakte kao dijelove iste pripovijesti.

Naš predmet istraživanja su povijesne činjenice u vremenu i prostoru i njihovu mjestu u određenom spletu odnosa. »Događajna« historija s tradicijom u 19. stoljeću

svodila se na utvrđivanje svjedočanstva izvora i provjere njegove vjerodostojnosti. Uvjerenje je bilo da su sam događaj i njegovo značenje objektivno dati u izvoru te ih mi samo sređujemo kao zaplet odgovarajućih pripovijesti. Pritom valja istaknuti da mnogi postmodernistički napadi i danas krivo pripisuju historiografiji u cjelini takav pristup »naivnoga realizma«. U zbilji taj je smjer već početkom 20. stoljeća izvrnut kritici novih struja u historiografiji koje su smatrale da povijesna činjenica nije neponovljiv, nerazdvojiv izolirani atom zbilje nego se mora konstruirati po određenim pravilima te smisleno povezati s mnogim drugim činjenicama konceptualizacijom, izgradnjom pojmova i misaonom konstrukcijom. No i takav pristup smatra se s postmodernističke strane neprihvatljivim te ideologizacijom u tijeku interpretacije nedokučive prošle zbilje koja postoji samo kao neprobojan i nerazumljiv tekst. Danas oni koji misle da su događaj i njegovo značenje objektivno dati u izvoru ne igraju nikakvu ulogu u raspravama u historiografiji. Bilo kojoj struji pripadamo, mi znamo da možemo postići samo fragmentarne obavijesti o povijesnoj zbilji.

Postmodernizam ruši svaki načelni temelj za pojam istine. Obilježava ga skepsa prema svemu što nosi etiketu istine, zato i prema mogućnosti postizanja razmjerno solidnoga znanja o prošlosti kao cilju istraživanja. Historija ne bi bila ništa drugo nego diskurs, igra jezika, retorika, estetika, fikcionalna tvorba, lingvistički znak i koncept koji postiže samo utisak prošle zbilje. Istina/realnost samo je stvar interpretacije jer ne postoji objektivni kriterij za procjenu da je jedna interpretacija istinitija ili kvalitetnija od druge.

Prevladava potpuna nesigurnost. Jedva možemo reći da uopće nešto znamo – pa zato istina/realnost predstavlja samo figuru govora koja ne može dosegnuti svijet jer između riječi i stvari, tj. riječi i svijeta, postoji nepremostiv jaz. Zato neki autori/ce uvijek pišu pojam »istina« ili »fakt« pod navodnicima. Tradicija je zapadne kulture da su sigurnost i istina nađeni, a ne stvoreni. Za dekonstrukciju istina ovisi samo o nekoj instituciji moći koja neko gledište može proglasiti istinom. Moć se služi istinom kao »korisnom fikcijom« da provede svoju kontrolu i interese. Istina/zbilja ne može biti pitanje usporedbe prošle zbilje i historijskoga izvještaja. Međusobno uspoređivati mogu se samo različite historijske reprezentacije.

Izbacivanjem istine iz dekonstrukcijske perspektive ne želi se reći da povijesna zbilja uopće nije postojala nego da je nespoznatljiva. Zato su svi historijski izvještaji, bilo kako postignuti, jednako istiniti ili neistiniti, bez obzira jesu li profesionalni ili ne. No neki ipak donekle priznaju hijerarhiju vrijednosti historijskih radova. Svaka dekonstrukcijska perspektiva mora primijeniti i na sebe mišljenje da može predočiti samo jedan od mnogih jednako legitimnih izvještaja o nekoj povijesnoj pojavi. No kako ekstremni autori i autorice kažu najbolje bi bilo da povjesničar/ka u svom izvještaju daje svoje sugestije o različitim mogućim verzijama značenja određenih događaja iz prošlosti.

Dekonstrukcijsko shvaćanje istine delegitimira historiju kao disciplinu jer odbacuje autoritet zbilje. Povjesničar/povjesničarka postaje slobodan/slobodna pripovijete-

dati pripovijesti s različitih gledišta i s različitim zapletima prema svome vlastitom izboru i interesu. To je kraj historije jer historijski diskurs ne referira na prošlost nego na samoga sebe. Istina je relativizirana u posebnim diskursima i jezičnim igrama pa se zato nikada ni približno ne može pronaći značenje nekoga događaja iz prošlosti. Postmodernizam je, dakle, bez prošlosti pa neki njegovi pobornici drže da svaki povjesničar/ka može zato moralno i ideološki predložiti verziju kako mu/joj drago.

Ako je historija samo imaginacija koja ne korespondira s prošlošću, ako je sve relativno i nitko ništa ne zna, zašto se baviti prošlošću? Na pitanje je li historijsko istraživanje uopće korisno, F. Ankersmit odgovara da historija nije ni korisna ni nekorisna! Kao poezija, literatura, slikarstvo i historija i historijska svijest pripadaju kulturi koja ne može biti definirana u okvirima korisnosti. U svakom slučaju, historiografija se mora smjestiti u postmodernoj civilizaciji.

Na tragu Foucaulta, dekonstrukcija propovijeda da povjesničar/ka ima načelno ideološki uokviren interes jer podržava mit o historijskom istraživanju kao objektivnome traženju istine o prošlosti. Ono što se naziva razumom i istinom je redovno posljedica ideološko-političkih interesa vladajućih grupa koje oblikuju diskurs. Historija je ideološki konstrukt jer vladajući i potlačeni imaju svoje verzije o prošlosti radi legitimacije svojih praksa. Sve povijesne činjenice mogu izgledati dobro ili loše, poželjne ili nepoželjne, korisne ili nekorisne. O prošlim pojavama se uvijek opet piše na drugi način, a brojne se historije mogu upotrijebiti ili zloupotrijebiti. Pristranost i krivotvorenje izvora kako bi odgovarao ideološkim potrebama ne može se prokazati pozivanjem na ono što kažu izvori jer su oni neprozirni, nijemi i uopće nema kriterija prema kojemu bi se mogao prosuditi stupanj pristranosti.

U obrani od dekonstrukcije valja reći da doista ne možemo izravno obuhvatiti bezgraničnu raznolikost zbilje nego je vidimo samo u određenoj perspektivi našega položaja u sadašnjosti. Pritom valja razlikovati pojmove: subjektivnost i pristranost. Subjektivnost je aktivna uloga subjekta u procesu spoznaje, ona je neodvojiva od čovjeka jer ne postoji spoznaja bez subjekta spoznaje. Historijsko je znanje subjektivno jer je perspektivno i selektivno te ovisno o našoj sadašnjosti. No to ne znači da je u načelu pristrano. Naime, pojam pristranost se odnosi na izbor predmeta istraživanja na temelju određenih interesa opravdanja ili odbacivanja suvremenih zbivanja i ideja, na poistovjećivanje povjesničara i povjesničarke s određenim političkim i ideološkim stavovima i strujama pri interpretaciji prošlih događaja. Prevladava mišljenje da su objektivni oni izvještaji koji što cjelovitije obuhvaćaju predmet istraživanja i omogućavaju spoznaju u okviru određenih istraživačkih pitanja.

Dosta odobravanja dekonstrukcija je postigla proglašavanjem historiografije u načelu ideološkim proizvodom. Naime, profesionalizacijom historiografije nije postignuto njeno veće osamostaljenje od dnevno-političkih opredjeljenja i kolektivnih strasti. Dominantni su ostali interesi vlastodržaca, javnoga mišljenja i kulturnih tradicija određenih grupa. Nedavno su komunistički pokreti i desne diktature legitimirali svoje ciljeve interpretacijom povijesti, a danas to čine prije svega nacionalističke

struje. Izmišljanje prošlosti s pečatom znanosti je oruđe za održanje političke moći. Političko i ideološko nadziranje historiografije postalo je manje krajem 20. stoljeća, ali je autonomna historiografija samo u rijetkim slučajevima normalna pojava. Zato su nacionalne »velike pripovijesti« ostale važne u profesionalnoj svakodnevnici.

Dekonstruktivsko čitanje vidi »istinu« determiniranu isključivo prevladavajućim konsenzusom na temelju struktura moći u određenoj zajednici i uvjerava povjesničare i povjesničarke da ne postoje ni apsolutne ni pojedinačne istine te da uopće ne treba za njima tragati. Različite varijante postmodernizma žele »osloboditi« povjesničara i povjesničarku od prisile povijesne zbilje, one su beskrajno pluralističke i heterogene te odbijaju svaku racionalnu i logičnu raspravu.

U diskusiji povjesničar/ka može odgovoriti da istina nije proizvod konsenzusa nego posljedica racionalne debate u kojoj se ne mora postići konsenzus. Kad bi istina bila samo stvar konsenzusa povezanog s određenim faktorima moći, onda bi ljudska misao bila nesposobna da postigne bilo kakvu kritičku perspektivu, bilo kakav stav koji ispituje ideje u ime nekoga boljega, primjerenijega razumijevanja. Dakako da su različita gledišta u kontroverzama opravdana ako odgovaraju profesionalnim kriterijima.

Pretežna većina povjesničara i povjesničarki uvjereni su da objektivnost, ako se ispravno shvati i uvaži njene granice, nije izmišljotina nego bitan aspekt historijskog razuma kojega se ne možemo odreći kao standarda, a da ne napustimo historiju kao humanističku i društvenu disciplinu. Istina/zbilja mora biti regulativno načelo. Ona je relativna jer se može samo djelomično postići, ali je – nasuprot tvrdnji dekonstrukcije – ukorijenjena u povijesnoj zbilji.

Samo trudom oko povijesne zbilje možemo odolijevati najgorim stranama naše discipline, prije svega mitskom izvještavanju i izvrtanju u nečijem ideološkom interesu. Složeni i zahtjevni postupci pri historijskom istraživanju bili bi besmisleni da je historija samo fikcija. Ona doduše jest i imaginacijska konstrukcija, ali ovisi o izvorima koji svjedoče o elementima povijesne zbilje.

Vidjeli smo da prema postmodernističkim tezama jezik i sustav diskursa stvaraju društvenu realnost, ali se nije čelo stabilnost jezika, korespondencija između jezika i realnosti, donekle spoznatljiva istina o nekom aspektu prošle zbilje pa i prošlost uopće. Pritom se najprije odbacuje rašireno shvaćanje u historiografiji da je pripovijedanje zapravo izvještaj o prošlosti, a ne način objašnjenja, da je jezik u historiografiji podložan naporu da se postigne znanje o nekoj pojavi iz prošlosti na što potpuniji i jasniji način. Napadaju se povjesničari i povjesničarke da ignoriraju dubinsko značenje jezika i da misle kako je jezik transparentan medij preko kojega mogu steći obavijesti o prošlosti. Tvrdi se da je historiografija samo grana literature koja proizvodi dojam povijesne realnosti.

Za brojne povjesničare i povjesničarke pripovijedanje ostaje samo sredstvo prenošenja znanja stvorenoga na temelju kritike izvora, vanjski okvir za prikaz rezultata istraživanja koji ne utječe na njegovu logičku strukturu. Drugi drže da je

»naratologija« s pravom upozorila na ovisnost povjesničara i povjesničarki o jeziku i na važnost pripovjedne konstrukcije, no odbijaju tvrdnje da iza jezika ne postoji povijesna zbilja i da zadaća dekonstrukcijske historije ne bi bila obavještavati o prošloj zbilji nego usredotočivati se na ispitivanje vlastitoga postupka pri stvaranju dojma o njoj.

U historiografiji je jednim dijelom prihvaćeno mišljenje da pripovijedanje samo po sebi sadrži objašnjenje povijesnih činjenica i da zato strukturira sve stupnjeve istraživačkoga postupka. Slijed događaja i promjene u vremenu objašnjavaju se pripovijedanjem o njima. No ostaje mišljenje da književni oblik nije teoretsko pitanje profesionalne historije nego historiografske prakse i da je teorija historije različita od teorije književnih žanrova. Unatoč različitim stavovima o jeziku, u historiografiji prevladava mišljenje da je historijska reprezentacija rezultat istraživačke operacije, a ne književnoga stvaralaštva, tj. da je ovo posljednje samo dopuna historijskom istraživanju.

Dekonstrukcijska ofenziva mora priznati da mnogi povjesničari i povjesničarke vode računa o poetskome aspektu historije, ali samo kao jednom od faktora koji utječu na pisanje o prošlosti. Vidjeli smo da se dekonstrukcijom želi postići da poetika postane temelj historiografskoga pothvata. Nastoji se nagovoriti povjesničare i povjesničarke da se prije svega bave prefigurativnom i zapletenom formom svoga vlastitoga diskursa. Drugim riječima, analiza stila, žanra i narativne strukture, koja se inače povezuje s književnom fikcijom, trebala bi se primijeniti na izvore i interpretaciju kao glavna operacija. Pritom ostaje nevažna ili nestaje uzročna analiza. Uvijek se ponavlja osnovna tvrdnja da jezik nikako ne zrcali stvarnost nego je konstituirao. Historijska interpretacija je konstrukcija lingvističkoga objekta, ona je bitno metaforična jer je proizvod naracije i samo nadomjestak za nepoznatljivu prošlost.

Jezik bi se, dakle, sastojao od slobodno lebdećih označitelja koji nemaju niti točku postanka niti pravi kraj (Derrida). To je samo beskrajn lanac označitelja s brojnim razinama smisla i ne korespondira s realnošću. Diskurs bi se prije svega trebao kretati oko razumijevanja lingvističke i pripovjedne forme historijskoga izvještaja jer se smatra da historiografija mora biti analiza složenih i prvobitnih lanaca interpretacije, da su namjere autora izvora nedokučive i da označitelji stvaraju u jeziku samo nove označitelje, a ne označeno, tj. znanje o prošlosti.

Dekonstrukcijska vizija tvrdi da historija nije projekcija sadržaja prošlosti nego samo književna forma i zato retoričko ispitivanje mora prije svega obuhvatiti analizu zapleta i stila kao u fikciji i to u svim historijskim tekstovima i izvorima. Narativna forma objašnjenja postaje središnja za historiografski pothvat pa briše razliku između književnoga i historijskoga jezika. Forma pisanja o prošlosti postaje jednako važna, a zapravo i važnija od činjeničnoga sadržaja. Jezik samo stvara jedno od brojnih mogućih značenja jer se odnosi na neku pripovijest iz izvora koju svaki/svaka povjesničar/ka može neograničeno, po svom vlastitome izboru, drugačije čitati. Prošlost je nedostupna znanju jer jezik referira samo na druga pisanja, tekstove i diskurse.

Lingvistički obrat proizveo je mišljenje da nema izvanjezične realnosti, nezavisne od naše reprezentacije u jeziku, jer je on sustav znakova koji se odnose samo jedan na drugoga u beskonačnom označavanju koje nikada ne postiže stabilno značenje. To mišljenje dakako vodi do razaranja historije jer nijeće sposobnost jezika da se poveže s bilo kojom realnosti osim svojom vlastitom. Historija i prošlost tako postaju subsistemi lingvističkih znakova koji se ponašaju isključivo prema pravilima jezika.

Potpuna ovisnost historije o prethodnim jezičnim odlukama kod nekih se pobornika postmodernizma ne shvaća kao napuštanje empirijskoga ili racionalnoga pristupa prošlosti. Prema Munslowu, dekonstruirati historiju ne znači potpuno se odreći realističkoga pristupa prema prošlosti iako jezik nije transparentan medij i ne može korespondirati sa svijetom prošlosti. Tvrdi da nije riječ o antihistoriji. Međutim, zahtijeva se samosvjesna narativna kompozicija pisana u sadašnjosti koja priznaje svoj književni oblik kao bitni spoznajni medij, a ne samo način izvještaja.

Prošlost postoji kao historija samo zato što je povjesničar/ka nametnula neku narativnu strukturu nijemim izvorima. Spoznajna strana pripovijedanja kao literarni postupak zapravo je niz prijedloga i sugestija o značenju nekih prošlih događaja. Budući da povjesničar/ka stvara narativno objašnjenje uređenjem, odabirom, ispuštanjem izvornoga materijala, glavna bi zadaća historiografije trebala biti da ispituje njegove/njezine motive za način kako to čini. Pritom valja uzeti u obzir da je jezik neizbježno podložan ideologijama, a prema tome i historijska interpretacija.

Povjesničar/ka dakle pripovijeda o diskontinuitetu i kaosu nerazumljive prošlosti za sadašnjost i u njoj. Kao književni žanr historija se može razumjeti samo u suvremenoj civilizaciji. Ona mora biti samorefleksivna narativna reprezentacija koja prepoznaje konačni neuspjeh svoje narativne forme da realno prikaže elemente prošlosti. Historija samu sebe uvijek razumije kao pripovijest iz koje ne može izaći i ispitati je li odgovara stvarnome svijetu prošlosti jer ta pripovijest stvara realnost a ne obratno.

Dekonstrukcija postupa s prošlošću kao s tekstem čija brojna moguća i proturječna značenja ispituje, a pritom posebno napada pretpostavke o korespondenciji između izvora i interpretacije, tj. historiju u realističnom smislu moguće spoznaje nekih aspekata prošlosti. Tekst prošlosti je dakako pun provalija, tišine, nestabilnih označitelja i sva čitanja su zapravo neprimjerena. Za neke postmoderniste to ipak ne znači da je bilo koja i bilo kakva interpretacija jednako dobra ili loša nego samo to da nema konačnih interpretacija.

Kako je prošlost prije svega prisutna u književnom obliku, historija bi dakle bila skup tekstova sa strategijom njihova čitanja. Tekst ima poseban status jer je sve što uopće možemo znati, a to je – čini se – malo jer je priroda tekstualnosti heterogena, proturječna, fragmentarna. Prošlost bi bila samo tekst literarne prirode, bez pristupa realnosti osim preko kodova koji su u nj upisani. Taj je tekst izoliran od konteksta, tj. od drugih povijesnih pojava koje se u određenom izvoru ne spominju, a ispituje se njegovo značenje na temelju dubokih gramatičkih i sintaktičkih struktura. Značenje

prošlih pojava može se razumjeti samo preko tekstova što ih sami stvaramo i koji su nadomjestak prošle zbilje.

Dekonstruktivska perspektiva briše granice između književnosti i drugih disciplina jer svodi sve vrste mišljenja na zajedničke uvjete pisanja. Literalizacijom prošlosti želi se proširiti shvaćanje istine u literaturi na historiografiju. Zato se izmišljene fikcionalne pripovijesti i narativna historija ne razlikuju jer im je jezik jednako podložan pravilima retorike i konstrukcije pripovijesti. Način na koji je historijsko pripovijedanje zapleteno, interpretirano i objašnjeno jest prema dekonstruktivskom shvaćanju konstrukcija nametnuta prošlosti, a ne nađena, tj. ne odgovara povijesnim činjenicama s kojima izvori ne korespondiraju. Tropi i književni žanrovi prefiguriraju i determiniraju interpretaciju, tj. nameću značenje nijemim povijesnim izvorima. Historijska pripovijest je u istoj kategoriji kao roman. Ako tekstovi ne reflektiraju zbilju nego samo druge tekstove, onda se historijsko pismo ne razlikuje od književnoga. Zato se napadaju povjesničari i povjesničarke koji podržavaju fikciju da historija nije fikcija.

Retorična strana historije kao pisane forme prošlosti može se razumjeti kao da odgovara strukturi pripovijedanja. Pitanje je, dakako, je li prošlost nastala kao pripovijedanje od ljudi u tijeku njihovih života ili je kao dojam o njoj potpuno nametnuta od strane povjesničara i povjesničarke kada on/ona uređuju pripovijest iz izvora prema izabranoj literarnoj formi. Dekonstrukcija dakako podržava potonje mišljenje.

Za mnoge povjesničare i povjesničarke pripovijedanje nije prvobitno oruđe za stvaranje historijskoga znanja, ali nije niti manje vrijedan mehanizam u vezi s dobivanjem rezultata historijskoga istraživanja. No neke struje drže da narativna forma ne odgovara složenim povijesnim pojavama i spletovima uzročnosti pa opis ne može zamijeniti konstruktivski tip analize. Misli se da se povijesnim procesima mora pristupiti problematskom analizom, a ne samo pripovijestima.

Dekonstruktivska historija bi bila književni proizvod koji nije reprezentacija prošlosti nego samo nadomjestak za nju, a pritom sadržaj nastaje iz stila. Generalizacija pripovijedanja odbacuje temeljno uvjerenje historijske discipline da sadržaj izvještaja proizlazi iz kritičkoga istraživanja izvora, iz kritičkoga proučavanja drugih pisanja koji se bave istim ili sličnim istraživačkim pitanjima te iz uočavanja međusobnih odnosa brojnih povijesnih činjenica koje su predmet istraživanja. Dekonstruktiviji je dakako neprihvatljivo mišljenje da je jezik podložan naporu povjesničara i povjesničarke da na najjasniji i najpotpuniji način ostvari razumijevanje i znanje određenoga aspekta prošlosti.

U suprotnosti s dekonstrukcijom uglavnom se smatra da je historijsko istraživanje uvijek selektivna rekonstrukcija brojnih povijesnih činjenica, diktirana od pitanja koja autor/ica postavlja izvoru u tijeku istraživanja. Za razliku od realističkoga romana, historiografija se ne sastoji samo od naracije, nego od analitičkoga objašnjenja i komentara, od argumentiranja istraživačkoga rezultata, od dokumentacije

bilješkama, vrednovanja izvora, razmatranja spornih gledišta. Nijedna od brojnih struja u historiografiji ne može se svesti samo na opis riječima jer je historija proizvod misli, analize i sinteze s ciljem stjecanja znanja o povijesnim pojavama koje su se zbile u ljudskim društvima tijekom vremena.

Kada je riječ o jeziku, pripovijesti te stavu prema povijesnoj zbilji u historiografskoj praksi, meni je najprihvatljivije mišljenje o historijskom »pismu« koje zastupa Michel de Certeau. On prihvaća neke teze lingvističkoga obrata, ali ih tumači suprotno od ekstremnih dekonstrukcijskih nastojanja – ne prihvaća, naime, tvrdnju da je historija grana književnosti. »Pismo« historije je organizirano narativno, pisanjem svojstvenim fikciji, ali se ne temelji na konvencijama književnoga žanra nego na metodskoj praksi historijske discipline i na položaju povjesničara i povjesničarke u historijskim institucijama i društvenoj sredini. Historiografija dakle upotrebljava figure i konstrukcije fikcionalnoga pisanja, ali se ne odriče interpretacije povijesne zbilje. Pisanje o povijesti jest posebna pripovijest jer želi biti što istinitija i davati iskaze, a oni se temelje na skupu pravila za provjeru obavijesti pomoću kojih se postiže određena spoznaja.

Historijsko »pismo« se temelji na izvorima koji su uvijek otvoreni i puni praznina dok pisana reprezentacija mora organizirati i zaokružiti rezultate istraživanja solidnim dokaznim postupkom te povezanim i smislenim izlaganjem. Historiografska je operacija, kaže Certeau, postupak pretvaranja izvora u historiografski tekst, koji funkcionira drugačije. Istraživanje se bavi beskrajnom zbiljom koja se može samo fragmentarno spoznati, dočim historiografski izvještaj mora imati stabilnu arhitekturu. On nije samo krajnji stupanj istraživanja, dakle izlaganje stečenoga znanja, jer pisanje nameće pravila teksta koja nisu ona istraživačke prakse ali ih ova mora autorizirati. Tekst postaje znanje o prošlosti kao »drugom«, kao »prašumi drugotnosti«, i pokušava prevladati različitost između prošlosti kao predmeta istraživanja i sadašnjosti kao uvjetovane prakse. No za dekonstrukciju upravo to nije moguće. Historiografija je često podložna ideologijama pa postoji opasnost da se ne uzmogne sresti s onim »drugim« iz prošlosti.

Već je rečeno da se krajnji dekonstrukcijski relativizam posebno izražava u uvjerenju da su sve pripovijesti jednako legitimne. Kako se značenje povijesne činjenice ne može dokučiti, a standardi verifikacije su napušteni, povjesničar/ka više ne može odbiti neku drugu pripovijest kao neprimjerenu ili pristranu pozivanjem na dokaze iz nijemih izvora. No shvaćanje »anything goes« ili »kako vam drago« naišlo je na zid holokausta. To bi naime značilo da se revizionističke tvrdnje da je holokaust mit koji je izmislila cionistička propaganda, moraju prihvatiti kao ravnopravna verzija te pripovijesti. Ako se slijedi Whiteov nauk, holokaust bi se, prema izboru autora i autorice, mogao prikazati i kao romanca ili komedija. Dekonstruktori su dakako odbili takvu posljedicu svoga relativizma. Sam White je djelomično revidirao svoju tezu o bezuvjetnom relativizmu u historijskoj reprezentaciji priznajući da treba uzeti u obzir holokaust kao jedinstveno iskustvo 20. stoljeća. On dopušta da neka doga-

đanja iz prošlosti moralno ne dopuštaju više značenja. Dakako da ta Whiteova nova pozicija slabi i poništava njegove krajnje relativne teze. Valja primijetiti da su samo u 20. stoljeću vrlo brojni grozni ratovi, rasni i religijski sukobi, masovna ubojstva pa se ni u njihovu opisu ne mogu primijeniti različiti zapleti i značenja.

Vidjeli smo da postmodernizam niječe postojanje zbilje nezavisne od jezika te razliku između realnosti i reprezentacije te da ističe fragmentarnost i relativnost ljudskoga i socijalnoga života. Društva nisu određena ekonomskim i socijalnim snagama koje bi postojale »tamo vani«, tj. izvan jezika. Zato se oštro napada socijalna historija jer se ne priznaje realnost iznad jezika i diskursa kao što su socijalni, ekonomski, kulturni i politički sustavi. To bi bile samo autonomne diskurzivne formacije.

Treba još spomenuti da su postmodernističke teme u dekonstrukcijskom ruhu široko uključene pogotovo u radikalne verzije feminističke historiografije. Historija roda (*gender*) imala je ambicije da dekonstruira cjelinu dosadašnjih »muških« historijskih slika. U tome dakako nije uspjela, ali je pripomogla nastanku nekih novih pogleda na povijesne procese i ljudske odnose.

Kako bi izgledala dekonstrukcijska ili dekonstrukcionirana historija? Ona bi se kao grana literature trebala odreći pretenzija za bilo kakvom spoznajom prošlosti i stalno voditi računa o uvjetima svoga rada: o svojoj podređenosti interesima koji maskiraju odnose između prošlosti i historije. Ta bi historija bila manje mitološka i varljiva jer bi se prije svega bavila procesom svoje vlastite proizvodnje i izričito naglašavala više konstruiranu nego nađenu prirodu svojih referenata u prošlosti.

Namjere dekonstrukcije mogu se dobro uočiti iz Jenkinsove knjige o promišljanju (*re-thinking*) historije koja je već 1991. pokušala probuditi historijsku profesiju iz »hodanja u snu«, a pritom je imala razmjerno velik uspjeh. U svom razgovoru s Munslowom Jenkins kaže kako je njegovo nastojanje da »promišlja, refigurira, dekonstruira, postmodernizira« stari historijski diskurs shvaćeno kod većine povjesničara i povjesničarki, pa i onih radikalnih, kao destrukcija (razaranje). Priznaje da je to na neki način točno jer historija, kakva je danas, nije potrebna u postmodernoj socijalnoj formaciji. Jenkins ne govori samo o problematskom karakteru historije i svih njenih struja nego i o njenom mogućem kraju. On se zalaže za historije koje bi bile eksperimentalne, izvan akademske strukture i profesije. Želi živjeti u svijetu »bez historija« kakve su bile do danas i htio bi da prevlada novi pristup koji će odgovarati budućnosti i biti oslobođen od standarda historijske profesije.

U ekstremnoj dekonstrukciji historije mogu vidjeti samo »kraj historije« i »svijet bez prošlosti«. No moram priznati da se pri svom odbijanju osnovnih teza postmodernizma osjećam nelagodno jer se bojim da bi se moglo pomisliti da branim tradicionalnu historiografiju iako sam svojim interesom i obavještavanjem o suvremenim strujama u historiografiji pokazala svoju trajnu otvorenost prema novome. No dekonstrukcija

je antihistorija jer uporno ponavlja da zadaća povjesničara i povjesničarke nije postizanje obavijesti o nepoznatljivoj prošlosti nego samo stvaranje dojma o njoj putem lingvističke prefiguracije i bavljenja svojim vlastitim postupkom.

Valja spomenuti da postoje povjesničari i povjesničarke koji prihvaćaju neke teze lingvističkoga obrata (pogotovo u historiji mentaliteta i u kulturnoj historiji), ali ostaju i dalje praktički realisti te vide predmet i smisao istraživanja u postizanju znanja o prošlosti, o nestaloj zbilji koja se može djelomično rekonstruirati. Pozvala bih se prije svega na djelo o pripovijedanju istine triju američkih povjesničarki iz generacije 1968, koje su feministkinje i praktičarke »nove kulturne historije«. To su Joyce Appleby, Lynn Hunt (urednica vrlo poznatoga zbornika o novoj kulturnoj historiji) i Margaret Jacob. One drže da su dekonstrukcijske tvrdnje ne samo krajnje relativističke, nego i arogantne i cinične. Njima je historija nezavisna disciplina koja nije lingvistički determinirana niti samo nadomjestak književnoga žanra pa se protivive svođenju historijskoga znanja na tekstove bez veze sa zbiljskom prošlosti.

One žele kombinirati narativni pristup, uzročnu analizu i kulturnu konstrukciju društvene realnosti. I one drže da je svaka historija uvijek nečija historija ispriopovijedana s posebnoga gledišta i da je znanje socijalno konstruirano, ali ističu da vanjska stvarnost ima snagu da se nametne umu. Nijedan historijski izvještaj ne može se smatrati konačno ispravan i zato svaki autor/ica mora slušati druge glasove. Dakle, i njima je svaki rezultat historijskoga istraživanja privremen i nijedan nema posljednju riječ. Iako te autorice djelomično prihvaćaju opravdanost postmoderne kritike historije, drže kako je nastojanje da se spozna povijesna istina, kolikogod bila ograničena i nesigurna, bezuvjetna zadaća profesije.

Historija se, prema njima, bitno razlikuje od fikcije jer želi znati nešto o prošlosti. Stoga rehabilitiraju historijsku »objektivnost« kao odnos između povjesničara i povjesničarki s vanjskim predmetom njihova istraživanja, te inzistiraju na ljudskoj sposobnosti razlikovanja površnih i pristranih od razmjerno primjerenih izvještaja prošle zbilje i na standardu koji autoru i autorici te čitateljstvu pomaže da to uoče.

U suprotnosti s postmodernističkim pretvaranjem svjedočanstva o povijesnim zbivanjima u neprozirne književne tekstove, one u njima vide izvore pomoću kojih se može spoznati određeni dio povijesne zbilje. Bez sposobnosti da reprezentiramo povijesnu realnost na razmjerno objektivni način, mi ne možemo ništa objasniti. Različite verzije određenih povijesnih pojava za njih ne znače da je bliskost zbilji u historijskome izvještaju nemoguća nego da treba »čitati« složenost prošlih pojava i pratiti njihov splet u vremenu. Autorice upozoravaju na postmodernističko nijekanje bilo kakva znanja o prošlosti i zbog toga jer se uvijek iznova pišu nove i drugačije historije određenih povijesnih pojava. Umjesto toga, one tu činjenicu tumače kao potrebu svake generacije da revidira historijsko znanje na način koji je za nju smislen. Nove verzije starih pripovijesti nisu izraz fiktivnosti historiografije nego posljedica promjena interesa na temelju društvenoga iskustva.

One također odbijaju tvrdnje da je historija kao takva, a pogotovo svaka generalizacija, završila neuspjehom te inzistiraju na znanstvenim metodama, uvjerenе kako teze društvenih znanosti o strukturama, procesima i povezanim sustavima uzročnosti ostaju važno oruđe u istraživanju povijesnih društava i djelovanja ljudi. U zapadnoj kulturi pojmovi uzročnosti i generalizacije bitni su za organizaciju zbilje i zato nužni. Bez njih se iz brojnih pojedinih činjenica ne bi mogla dobiti točnija obavijest o složenosti prošloga života.

Ljudska se akcija uvijek događa unutar institucija i kulturnih struktura, kažu, te ističu da promjenljive strukture ne determiniraju postupke ljudi, ali ograničavaju mogućnost njihova djelovanja. Stoga je poželjna pluralistička demokracija koja štiti različitost mišljenja, posreduje između društava i pojedinaca, znanja i strasti, jasnoće i smućenosti, nade i sumnje. Dakako, upravo ovakvo zalaganje za demokraciju postmodernističkim je autorima i autoricama primjer ideološkoga pristupa koji je u njihovu viđenju karakterističan za povjesničare i povjesničarke koji se opiru dekonstrukciji historije.

Tijek susreta i sukoba historiografije i postmodernizma ovisi i o razvoju njegova utjecaja na brojne discipline i kulturu uopće. Kada je riječ o samoj historiografiji, rekla bih da su se javljale mnoge struje koje su u diskusiji svojatale prvenstvo u disciplini, ali su ih s vremenom potisnule nove struje. Hoće li tako biti i s žestokom dekonstrukcijskom navalom na profesionalnu historiografiju? Ne mogu vjerovati da će ona slijediti želju ekstremnih autora i autorica, pa će »oslobođena« od pravila discipline i zbiljske prošlosti, postati nekakvo eksperimentiranje s različitim verzijama pripovijesti iz izvora prema svojevremenom izboru autora i autorice koji više neće biti povjesničari i povjesničarke.

Kada sam već završila ovaj tekst, dobila sam u ruke dva rada Zrinke Blažević. To su knjiga *Ilirizam prije ilirizma* i članak »Historijska znanost i izazovi lingvističkoga i kulturnog obrata«. Autorica se predstavlja kao oduševljena pobornica postmodernizma, ali ne problematizira njegova opća usmjerenja i ciljeve. Služi se pojmom »historijska znanost« iako su nakon lingvističkoga, a dijelom i kulturnoga, obrata namjere i ciljevi dekonstrukcije historije da razori njen status discipline i profesije. Dakle, prvo i osnovno je da se historija smatra granom literature, pa se ne priznaje niti kao realistički pothvat, a kamoli kao znanost.

Autorica općenito pripisuje profesionalnoj historiji mišljenje da prava, istinita povijesna zbilja leži skrivena u izvorima, odnosno da postoji samo jedno opravdano tumačenje i značenje neke povijesne pojave. Od toga se ona dakako ograđuje. No ne uzima u obzir da je već grupa oko *Annales*a osuđivala pozitivizam 19. stoljeća i da različite historiografske struje, pa i one tradicionalnije, zastupaju shvaćanje da je svaki istraživački rezultat načelno otvoren za nova ispitivanja. Smatram da mišljenje, koje autorica osuđuje, postoji samo u onih povjesničara i povjesničarki koji ne znaju ništa o problemima svoje profesije ili intenzivno podupiru određene ideologije kao istine.

Zanimljiv je paradoks da Zrinka Blažević kao pobornica postmodernizma i ja kao njegova protivnica imamo isti uzor u Michelu de Certeauu. Još sam u svojoj knjizi izrazila mišljenje da treba prihvatiti neke teze lingvističkoga obrata kada je riječ o jeziku, pripovijesti i »pismu« historije, ali do određene granice koje se drži upravo de Certeau. On se, naime, suprotstavlja izjednačenju historijskoga i književnoga jezika, shvaćanju da je historija grana literature i fikcija, a prošlost u načelu nespoznatljiva. Njegovo učenje o »pismu« historije i »drugotnosti« prošlosti podržava uvjerenje da je ona do stanovite mjere spoznatljiva, ali otkriva naše velike teškoće u istraživanju i odgovornost pri obavještavanju o povijesnim pojavama. Ja sam de Certeaua doživjela upravo kao protivnika dekonstrukcije historije.

I Zrinka Blažević kaže da je najveći doprinos kulturne historije da se prošlost dijelom može spoznati iako je »radikalno Drugo«. No osnovne se tvrdnje postmodernizma, nasuprot tome, temelje na uvjerenju o nespoznatljivosti prošlosti od koje našom imaginacijom postizemo samo dojam.

U svakom slučaju možemo biti zahvalni Zrinki Blažević što je u nas pokrenula pitanje postmodernizma u teoriji i praksi. Autorica misli da bi historija, prihvatila li postmodernističke teorije, postigla golem napredak. Ona bi, naime, u budućnosti mogla postati »transdisciplinarna, transnacionalna i transkulturna humanistička znanost«! No nije li to zapravo »velika pripovijest«?

Literatura

- Ankersmit, F. R: Historiography and postmodernism, u: K. Jenkins (ur.), *The Postmodern History Reader* (1997)
- Appleby, Joyce – Hunt, Lynn – Jacob Margaret: *Telling the Truth about History*, New York-London 1994.
- Barthes, Roland: The discourse of history, u: K. Jenkins (ur.) *The Postmodern History Reader*
- Berkhofer, Robert: The challenge of poetics to (normal) historical practice, u: K. Jenkins (ur.), *The Postmodern History Reader*
- Biti, Vladimir: Die historiographische Fiktion als Herausforderung der Identität bzw. Differenztheorie, *Filozofski Vestnik* 2/1991.
- Biti, Vladimir: Spor romana i historiografije oko zastupanja stvarnog, *Književna smotra* 85/1992.
- Biti, Vladimir: Povijest kao književnost – književnost kao povijest? Uz aktualno oživljavanje romantičarsko-prosvjetiteljske kontroverze oko historiografske fikcije, *Republika* 9-10/1993.
- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, 2. izd., Zagreb 2000.
- Biti, Vladimir: *Strano tijelo pri/povijesti*, Zagreb 2000.

- Blažević, Zrinka: Historijska znanost i izazovi lingvističkog i kulturnog obrata, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb 2009.
- Blažević, Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008.
- Brnčić, Jadranka: Naracija u historiografiji, Paul Ricoeur, Vrijeme i pripovjedni tekst, Paris 1983-1985, *Radovi ZHP*, 39/2007.
- Certeau, Michel de: *Das Schreiben der Geschichte*, Frankfurt a.M.-New York 1991.
- Chartier, Roger: Quatre questions à Hayden White, *Storia della Storiografia* 24/1993.
- Culler, Jonathan: *O dekonstrukciji. Teorija i kritika poslije strukturalizma* (s pogovorom Miroslava Bekera), Zagreb 1991.
- Dreyfuss, Hubert – Rabinow, Paul: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago 1982.
- Eagleton, Terry: *Književna teorija*, Zagreb 1983.
- Eley, Geoffrey – Nield, Keith: Starting over: the present, the postmodern and the moment of social history, u: K. Jenkins (ur.) *The Postmodern History Reader*
- Elton, Geoffrey: Return to essentials, u: K. Jenkins (ur.) *The Postmodern History Reader*
- Foucault, Michel: *Znanje i moć*, Zagreb 1994.
- Foucault, Michel: *Nadzor i kazne: radanje zatvora*, Zagreb 1994.
- Foucault, Michel: *Riječi i stvari*, Zagreb 2003.
- Friedlander, Saul: Probing the limits of representation, u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.
- Gross, Mirjana: *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb, 2. izd. 2001.
- Gross, Mirjana: O historiografiji posljednjih trideset godina, *Časopis za suvremenu povijest* 2, 2006.
- Himmelfarb, Gertrude: Telling it as you like it: postmodernist history and the flight from fact, u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Hunt, Lynn (ur.): *Nova kulturna historija* (s predgovorom M. Gross), Zagreb 2001.
- Janeković-Römer, Zdenka: O pisanju povijesti i znanju o prošlosti, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb 1999.
- Janeković-Römer, Zdenka: Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni, *Radovi ZHP*, 32-33, 1999-2000.
- Jenkins, Keith: *Re-thinking History*. With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow, 3. izd., London-New York 2006.
- Jenkins, Keith: *Promišljanje historije*, Zagreb 2008.
- Jenkins, Keith, ed: *The Postmodern History Reader*, 1. izd., London-New York 1997.
- Joyce, Patrick: History and postmodernism, u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*

- Joyce, Patrick: The end of social history? u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader* (dva priloga pod istim naslovom)
- Kellner, Hans: Language and historical representation, u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Kisić-Kolanović Nada: Historiografija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic la Capra, *Časopis za suvremenu povijest* 35/2003.
- Kuvačić, Ivan – Flego, Gvozden: *Postmoderna: nova epoha ili zabluda*, Zagreb 1988.
- Lang, Berel: Is it possible to misrepresent the Holocaust? u: K. Jenkins (ur.), *The Postmodern History Reader*
- Liotard, Jean Francois: *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Zagreb 2005.
- Munslow, Alun: *Deconstructing History*, London, 2. izd., 2006.
- Novick, Peter: *That Noble Dream. The »Objectivity Question« and the American Historical Profession*, Cambridge (Mass.)-New York 1991.
- Peić-Čaldarević, Dubravka: Teorijski aspekti historije žena i ženskih studija, *Radovi ZHP* 29/1996.
- Spiegel, Gabrielle: History and postmodernism, u: K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Stone, Lawrence: The revival of Narrative: reflection on a New Old History, u Stone: *The Past and the Present*, Boston-London 1981.
- Stone, Lawrence: History and postmodernism, u K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader* (dva priloga pod istim naslovom)
- Wallach Scott, Joan: *Rod i politika povijesti*, Zagreb 2003.
- White, Hayden: *Auch Klio dichtet oder die Fiktion des faktischen. Studien zur Tropologie des historischen Diskurses*, Stuttgart 1986.
- White, Hayden: Das Problem der Erzählung in der modernen Geschichtstheorie, u Rossi, Pietro (ur.): *Theorie der modernen Geschichtsschreibung*, Frankfurt a.M. 1987.
- White, Hayden: *Die Bedeutung der Form, Erzählstrukturen in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt a. M. 1990.
- White, Hayden: *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, Frankfurt a. M. 1991.
- White, Hayden: Historical emplotment and the problem of truth, u K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Zagorin, Perez: Historiography and postmodernism: reconsiderations, u K. Jenkins (ur.): *The Postmodern History Reader*
- Zagorin, Perez: History, the Referent and Narrative: Reflections on Postmodernism Now, *History and Theory* 2/1999.
- Župan, Dinko: Alun Munslow, *The Routledge companion to historical studies*, London-New York 2002, *Scrinia Slavonica* 5/2005.